B. A R. P. R.
II
1309
L

N. IORGA

HORIA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

O SIMPLĂ CONFERINȚĂ

„DATINA ROMÂNEASCĂ", VĂLENII-DE-MUNTE
1937

N. IORGA

□□□

HORIA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN

O SIMPLĂ CONFERINȚĂ

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BIBLIOTEKA [illegible] N. IORGA
Nota .....
Inventar 61857

„DATINA ROMÂNEASCĂ", VĂLENII-DE-MUNTE
1937

Horia, Cloșca și Crișan

– o simplă conferință –

Doamnelor și Domnilor,

Mă tem că această conferință va fi pentru dv. o desilusie, și îmi este foarte ușor să vă spun de la inceput de ce. Titlul general al conferinților acestora — și mulțămesc foarte mult d-nei Sabina Cantacuzino că s'a gîndit și la mine: aceasta mă ajută să clădesc încă un capitol din *Istoria Romînilor* la care lucrez și să ajung la un adevăr relativ, mai apropiat de adevărul absolut, care nu stă în margenea puterilor noastre —, titlul acesta este: figuri revoluționare, însă *figurile* celor trei șefi ai mișcării revoluționare de la 1784 nu se pot reconstitui, și vă voiu arăta îndată pentru ce.

Mișcarea însăși se poate explica, de și nu este ușor, și sînt multe lucruri care rămîn îndoielnice și altele care vor fi totdeauna întunecate, dar *figurile* nu se văd. Acei cari vor veni pe urmă, oameni cari au făcut parte din societatea de sus, din societatea cultă, cari au avut un program venit din cunoștințile lor de lume, din lecturile lor, din gîndirea lor filosofică, aceia sînt altfel. Aici însă noi trebuie să ne gîndim, de la inceput, că avem a face cu trei eroi anonimi, întocmai cum este „soldatul necunoscut"

Numele lor le avem; avem chiar mai multe nume pentru unul singur, și, cînd are cineva mai multe nume, aceasta dovedește une ori că n'are niciunul.

Pe Horea îl chema și Ursu, pentru că avuse un frate, pe care-l chema Vasile și murise, și atunci în familiile acestea de țerani din Ardeal era obiceiul să nu se numească un alt copil cu același nume, și atunci îi ziceau Ursu, de și fusese botezat Vasile: Vasile Nicula. Pe Crișan îl chema Giurgiu Mareu.

Locul de naștere îl știm, ca și ceva despre familia unuia singur.

Dar nu știm nimic despre familia lui Crișan, pe care am spus că nu-l chema așa, despre familia lui Cloșca, pe care nu-l chema Cloșca, probabil Cloșcă, ci Ioan Oargă. Știm ceva despre familia lui Horea, care avea trei, patru nume. În ce privește rosturile lor de acasă găcim ceva, foarte puțin, mult mai puțin decît ceia ce am dori. Iar, în ce privește ideile lor călăuzitoare, pe acestea le prindem pe dibuite din anumite declarații, care în mare parte nici nu vin de la dînșii direct, ci prin alții.

Există un testament al lui Horea, dar testamentul acesta este foarte scurt, cam așa: „Iert pe cei cari m'au părăsit, cari m'au dat în mîna dușmanilor". Și, ca să nu se înșele nimeni, îi arată cu amîndouă numele. Atîta, nu e nimic mai mult. Pe Horea l-a întrebat, la proces, dacă a făcut ceia ce făcuse, și el a spus că n'a făcut nimic din ceia ce i se atribuie, de și e foarte sigur că lucrurile acestea au fost făcute, însă, iarăși, nu știm bine care este partea lui și care partea celorlalți.

Între dînșii n'a existat nicio înțelegere; niciun fel de conspirație n'a fost într'un loc unde să fi stat împreună. Influența, la care vom veni și care formează chiar miezul acestei conferințe, a ideilor habsburgice de libertate, de ridicare a claselor de jos, de dărîmare a privilegiilor, de desființarea Ungurilor, nu în calitatea lor de Unguri, ci de privilegiați, acestea sînt lucruri pe care le știm, dar și aici se amestecă o mulțime de fantasme. De exemplu este vorba de un Mihail Popescu, și de aici ideia, foarte curioasă, că acest Mihail Popescu ar fi fost trimes din Moldova, de la Alexandru Constantin Mavrocordat. Dar aceasta înseamnă să nu-și dea sama cineva de ce era acest biet Domn fanariot, care abia cunoștea țara, unde era să fie cîțiva ani, și care nu avea nici inteligența, nici puterea de voință a unui Nicolae Mavrogheni, care a fost de fapt un om extraordinar. Alexandru Constantin Mavrocordat era fiul unui Domn fanariot, Constantin-Vodă, care îl crescuse excelent, dar ideile politice ale lui Alexandru-Vodă, căruia i se zicea „beiul nebun", Delì-beiu, nu pot fi ceva serios. Și Mihail Popescu nu putea fi trimes pentru a pregăti Dacia, de care a fost vorba, de și faptul că a fost vorba de Dacia e foarte interesant, dar nu un adevăr în felul cum s'a vorbit de dînsul. Dacă plutia în aier Dacia, ar trebui să vedem de unde s'a desfăcut în domeniul ideilor și această fantasmă, pe lîngă fantasmele celelalte din domeniul oamenilor; deci încă un lucru care trebuie cercetat. A

fost vorba și de un Salis, un „Rus" de la Moscova, care a protestat; dar cine putea bănui ca un om care îndeplinia un cin oarecare la Moscova, să se amestece într'o revoluție din Ardeal? A fost deci un Salis nelămurit, căruia i se atribuia un rol mare [1]; deci încă o legendă. S'a căutat deci cîte un nume care ar trebui să fie al unui agitator apa ținînd unei lumi mai ridicate și aceasta să fi pus în mișcare masele țerănești.

Din tot ce v'am spus, figurile celor trei se desfac vag, se împrăștie; nu este nimic care să ne poată servi pentru fixarea lor.

În ce privește aspectul lor fisic, soarta a făcut ca noi cunoaștem foarte bine acest aspect, din două motive. Întăiu pentru că asupra lor, pentru a fi descoperiți și prinși, s'a aruncat din partea guvernului, în mai multe limbi, poate și în românește, dar avem textele germane și avem textele ungurești, o caracterisare a aspectului. Am tipărit eu însumi această semnalare a figurii pentru doi dintre șefi [2]. Iată această descriere făcută de unul din ofițerii imperiali trimeși ca să potolească această mișcare, Von Sturm. Pentru Horea: patruzeci de ani mic de talie, față rotundă, oacheș, părul negru, nasul cîrn, mustața roșiatecă, ciolănos, călare pe un cal de munte, purtînd cojoc pe dos, cu căciulă, ițari și un ciacou cu guler de aur. Un amănunt aceasta, care merită să fie reținut pentru că se încadrează între alte semne care ne ajută să cunoaștem adevăratul caracter al acestor neobișnuite ființe.

Cloșca, după mărturiile țeranilor și ale ofițerilor cari în treacăt l-au zărit la 1784, era așa: Patruzeci și opt la cinzeci de ani, statură mijlocie, mai mult sprinten, părul castaniu-roșiatec, mustața scurtă, fața prelungă, nasul foarte mic și ascuțit, pistruiat, pleoape roșii, cojoc, cu lîna înăuntru, suman albastru, bernevici, cizme.

Cum era Crișan, nu putem ști.

Avem și siluetele lor. Cine a cetit biografiile lui Schiller și Goethe știe că pe vremea aceia era o adevărată manie de a-și face cineva silueta, adecă a se reda în negru conturul. Este de sigur un portret, dar unul cu totul insuficient.

Mișcarea aceasta de la 1784 a stîrnit un foarte mare răsunet pretutindeni. Și pentru ce? 1784 înseamnă doar cinci ani înainte

---

[1] V. articolele d-lor Göllner și Auner, în *Revista Istorică*, XXIII, n-le 1-3.

[2] În Hurmuzaki, XV.

de adunarea *Statelor generale* devenite *Assemblée nationale* la Versailles. Toată lumea era, în acest mediu, însufleţită de spiritul „filosofic" de la Paris. Şi nu numai lumea de la Paris, ci şi aceia din cea mai mare parte a Vestului şi chiar a Răsăritului Europei, aştepta ceva care trebuia să se petreacă şi, pînă să se petreacă lucrul acela mare, care a avut o adîncă influenţă asupra tuturor societăţilor europene, se mulţămia şi cu aceste încercări care s'au făcut în Ardeal. Aşa încît a fost un fel de „filosofisare" a conducătorilor ţerăneşti ai noştri, o înţelegere, care, după dorinţile, după speranţele, după felul cum erau cercurile reformiste, reprezintă o traducere occidentalistă a unor oameni cari nu aveau astfel de idei şi multe din ele nici nu le puteau înţelege. Am zice chiar că frumuseţa acestei mişcări stă tocmai în faptul că nu e nimic din lectură, din imitaţie, din teorie, că nu este niciun program, ci un grup de oameni simpli, într'un moment, realisează ceia ce oameni învăţaţi n'au fi putut realisa. Este ca în epistola către Corintieni a Apostolului Pavel, cînd spune: „Ce înseamnă înţelepciunea lumii, căci n'aţi fost în stare să găsiţi pe Dumnezeu şi au trebuit să vină cei săraci cu duhul, pentru ca Dumnezeu să fie descoperit".

Nu mă gîndesc, firește, a face, cu acest prilej al unei conferinţe, care e, de altfel mai mult de lămurire, decât una de comemorare naţională, o şarjă împotriva naţiunii ungureşti. Nobilul ardelean de atunci era adesea un biet Ungur întunecat la minte, cufundat în trecut, grosolan peste orice închipuire. Cineva a spus despre cei de la 1780 că samănă cu baronii din Apusul Europei pe la 1200. Iosif al II-lea s'a speriat de dînşii. Dar unii ştiau ceva latineşte, aveau noţiuni de Drept şi posedau biblioteci destul de frumoase; totuşi valoarea lor politică, noţiunile lor despre viaţă şi despre rosturile lor, nu erau cu mult superioare, de şi pe alt portativ, noţiunilor pe care le puteau avea Horea, Cloşca şi Crişan.

Acuma, vin la însăşi această mişcare din care se desfac lucruri în adevăr de cea mai mare frumuseţă în ele însele ca documente de suflet românesc, şi adaug: ca documente ale unui suflet românesc care este pretutindeni acelaşi. Se pot vedea asămănări cu lucruri de pe la 1200, cu Mihai Viteazul, ba şi cu ceia ce s'a întîmplat supt ochii noştri în mijlocul poporului românesc. La un moment dat, cu oameni din anumite regiuni, sufletul românesc

dă, supt anume impulsuri şi cu ochii spre anume speranţe, acelaşi lucru. Ceia ce este şi o bună profeţie pentru viitor, căci, de cite ori sufletul românesc se va găsi înaintea unor anume probleme, el va reacţiona tot aşa. Deci şi spiritul de sacrificiu al acestor oameni şi felul eroic cu care au luptat şi felul sfînt cum au murit nu sînt lucruri datorite cutării date şi cutărui loc, ci notele fundamentale ale poporului românesc. Şi viitorul nostru se sprijină pe păstrarea şi desvoltarea acestor note fundamentale ale unui spirit de două ori milenar, iar nu pe improvisaţiile aduse în bagajele lor de studenţi cari au învăţat cite ceva în străinătate şi cari îşi închipuie că toate acestea se pot preface imediat în realitate românească.

Înainte de a arăta de ce s'a produs această mişcare, înainte de a o defini în ce-i priveşte scopul, să cercăm a o fixa în ce priveşte harta. O hartă pe care eu o cunosc, pentru că am fost acolo, şi ar fi bine ca nimeni să nu vorbească de împrejurările istorice fără să le fi cercetat la faţa locului, şi ar fi de dorit, iarăşi, ca nimeni să nu critice evenimentele istorice fără să fi făcut puţină politică, fiindcă, făcînd politică astăzi, poţi înţelege ceia ce s'a petrecut în domeniul politic cu oamenii de ieri. Avem noi, profesorii, firește, o mare iubire pentru tineret şi el poate să discute fel de fel de lucruri privitoare la documente ş. a. m. d., dar, cînd este vorba de explicat o mare mişcare naţională, pentru aceasta trebuie o oarecare practică a vieţii, ca să nu fie înşelat nimeni de aparenţe.

Să vedem acuma ce s'a petrecut în poporul românesc din Ardeal pînă la data de 1784, şi ce zguduise aceste suflete, făcîndu-le capabile de o nouă mişcare, cu un alt caracter.

Să le luăm pe rînd. Odată, în secolul al XV-lea, a fost o mişcare, românească şi ungurească, a iobagilor cari s'au suit pe muntele Bobilna, cu un căpitan în frunte, care poate nu era Romîn, şi această mişcare a fost suprimată de Ordinele privilegiate ale Ardealului. O putem înscrie în istoria noastră, dar numai pentru partea românească. Ea este fără îndoială supt influenţa revoluţiei husite, care era şi religioasă, dar şi politică şi socială. A fost apoi o altă mişcare, provocată nu de Romîni, ci de Sîrbi. La începutul secolului al XVI-lea aceştia îşi amintiau de marele lor trecut eroic şi, într'un moment, au ridicat un ţeran din care au făcut pe „Ţarul

Ivan", și s'au prins și o mulțime de elemente românești. Ceva înainte, o mișcare secuiască, a lui Dózsa, în același secol, dar, pe cînd, în casul întîiu, a intervenit o transacție între țeranii răsculați și ceilalți, de data aceasta „regele" țeran a fost prins, așezat pe scaunul de tortură cu o coroană de metal înroșită în foc.

Și după aceia?

După aceia n'a fost nimic pînă la începutul secolului al XVIII-lea.

La începutul secolului al XVIII-lea iată ce s'a petrecut, și toate lucrurile acestea trebuiesc știute pentru ca să se înțeleagă de ce imediat s'a putut produce această precipitație revoluționară de nemulțămire, de indignare pentru soarta de pănă atunci, de speranțe pentru viitor, care este mișcarea de la 1784. Veniseră Austriecii în Ardeal prin capitularea lotaringică; dispăruseră prinții maghiari și-i înlocuiseră Habsburgii prin pacea de la Carlovăț. (1699). O parte din Unguri n'au primit pe Imperiali.

Cum Ungurii nu l-au primit bucuros pe Împărat, nu l-au primit nici Sașii. Aceasta pentru că Împăratul venia cu o miliție care se băga prin casele lor.

De fapt, singurii cari i-au voit au fost Romînii, pentru că pentru Romîni era ceva nou, și starea lor era așa de rea, încît orice lucru nou se petrecea, ei se puteau gîndi că ar aduce oarecare folos pentru dînșii. Pe de altă parte, noi am trăit totdeauna cu noțiunea aceasta a Împăratului: dacă vine Împăratul, vine dreptatea și multe neajunsuri vor dispărea, multe perspective luminoase se vor deschide.

Deci s'a produs și o mișcare revoluționară, cu Francisc Rákóczy, pe care Romînii îl numeau „Racolțea": ei s'au luptat cu vitejie pentru „Craiul Racolțea", mai ales în părțile de la Năsăud și Maramureș, și supt un vestit haiduc din acele locuri, Pintea Viteazul.

Pe urmă Habsburgii au căutat să strămute pe Romîni din vechea lor ortodoxie, la care țineau, nu din causa deosebirilor dogmatice, pentru că nu erau în stare să gîndească asupra lor, ci pentru că era un vechiu lucru românesc în care își puseseră atîta din sufletul și din viața lor, și să-i atragă la catolicism. Li s'au făgăduit multe lucruri care li nu s'au dat, prin cele două diplome leopoldine. Romînilor li întrase în cap că, dacă Împăratul dă diplome, din ele va ieși libertatea poporului românesc, că libertatea nu poate veni de la alt cineva decît de la Împărat,

care se poate chema Carol al VI-lea, Iosif al II-lea sau altfel, dar el este Împăratul, continuatorul lui Traian.

Acum a venit un moment cînd s'a văzut că nu iese nimic din leopoldina a doua, şi atunci s'a produs o puternică mişcare împotriva Unirii. Mişcarea aceasta a frămîntat zeci de ani poporul românesc de acolo şi dintr'o mişcare de caracter religios, cu devastări de biserici, cu bătăi, cu judecăţi înaintea funcţionarilor imperiali, cu pedepse, cum era atunci, până la şaizeci de beţe, au resultat două noi mişcări revoluţionare. O mişcare a fost cu călugărul sîrb Visarion Sarai. De-odată a apărut în Ardeal un călugăr pe trei şferturi incult, pretinzînd a representa o operă de mîntuire ca a lui Isus cînd a intrat în Ierusalim; suit pe un asin, mergea din loc în loc, cu o mulţime de icoane atîrnate, şi împrăştiind predici contra Bisericii oficiale. La un moment, Visarion a dispărut: l-au luat Austriecii şi l-au închis într'o temniţă, de nu s'a mai auzit nimic despre dînsul.

Puţină vreme după aceasta s'a produs altă mişcare revoluţionară la Romînii din Ardeal, care a cuprins de la început foarte răpede aproape toate regiunile ardelene: mişcarea lui Sofronie din Cioara, care era un simplu preot. El a trecut pe urmă la noi, avînd poate şi unele legături cu Ruşii, dar nu trebuie să-şi închipuie cineva o frămîntare prea puternică a populaţiei ortodoxe nemulţămite de către Ruşi. Sofronie cerea să se înlăture religia cea nouă şi Împăratul să admită legea cea veche şi bună a poporului românesc. Au trebuit mari sforţări, trimeţîndu-se generalul Buccow în Ardeal, ca să se părăsească această cale revoluţionară. Atunci li s'a dat ortodocşilor un episcop şi, cum nu era un Romîn la îndemînă, s'au adresat la un Sîrb.

Era, pe vremea aceia, o organisaţie ortodoxă pentru Buda şi Cîmpii Mohaciului: de acolo s'a luat Dionisie Novacovici pentru a fi aşezat în margenea Sibiiului, la Răşinari, cu un secretar romîn lîngă el, şi după aceia a venit al doilea şi al treilea Sîrb, pînă cînd, foarte tîrziu, s'a îndurat guvernul împărătesc să deie Romînilor ortodocşi un episcop de neamul lor. Nu cine ştie ce mare învăţat, dar avea caligrafie frumoasă şi iscălia bine. Un om mult mai bine însă de cum credeam noi în timpul din urmă: el s'a dovedit a fi fost foarte legat de interesele noastre naţionale.

Iată ce se petrecuse cu poporul românesc din Ardeal înainte de 1784.

Ce s'a întîmplat imediat înainte de această dată? Împăratul Iosif al II-lea este o personalitate foarte remarcabilă, nu cu elemente de genialitate, dar cu foarte multă intuiție și, mai ales, bunătate și milă omenească, cu un simț de dreptate fără pereche, un „filosof" întocmai cum erau „filosofii" din Franța, un dușman al tuturor privilegiilor, văzînd lucrurile unitar și abstract; nu-i plăcea lui o parte din populație într'o situație și altă parte în altă situație, în puterea dreptului de moștenire și a cine știe cării cuceriri de odinioară. Lui îi plăcea să fie un Împărat și supușii de aceiași categorie, toți pe aceiași linie, cu respect, nu față de Dumnezeu, — fiindcă el umbla puțintel, ca și Robespierre, să detroneze pe Cel Prea Înalt și, cînd a venit Papa la Viena, a rîs puțintel pe sama lui —, ci față de Împăratul însuși, care e deasupra tuturor celorlalți și i se datoresc impositele și serviciul militar. Cine vrea să învețe carte, s'o învețe nemțește, nu pentru că el era naționalist german, dar pentru că latinește vedea foarte bine că nu poate să se învețe ușor de toată lumea și lui îi trebuia o formă culturală unică pentru toată monarhia.

Dar, în deosebire de oamenii Revoluției Franceze, cari aceștia n'au străbătut Franța niciodată, n'au mers din loc în loc, Împăratul a căutat să cerceteze monarhia, ducîndu-se pretutindeni. A fost de două ori și în Ardeal. Din fericire avem descrierea uneia din aceste călătorii, care a fost tipărită într'o revistă săsească din Ardeal, pe care a cunoscut-o și Nicolae Densusianu, căruia îi datorim cea mai cu osteneală făcută expunere a revoluției de la 1784; am reluat-o în *Revista Istorică*, acum doi ani. În această călătorie, foarte interesantă, el n'a vrut să știe de nobili, n'a vrut nici să-i vadă în ochi; nu-i suferia, parcă ar fi avut o socoteală cu dînșii. Pe funcționari îi prețuia mai mult sau mai puțin; de și el a fost unul dintre stabilitorii birocrației austriece, nu se încredea în rapoartele lor, ci voia să afle totul personal. I s'a dat ca să-l însoțească un Sas, care-l învăța cum să vorbească, dar m'am convins că Împăratul știa mai bine decît dînsul. Se opria și la orice femeie bătrînă, care-i făcea semn pe drum că vrea să-i spuie ceva; chema pe Românii cari aveau plîngeri, înaintea lui, și li vorbia de suferințile lor. Încurca dese ori pe oficiali prin întrebările pe care li le punea; de ex.: dacă au Românii școli și, dacă n'au, de ce la școlile săsești nu pot să vină? În cutare sat se pusese foc și vina căzuse asupra Romi-

nilor pe cari-i dăduseră afară din sat, căci Sașii nu suferiau tovărășia Romînilor; și atunci Impăratul a întrebat: de ce i-au scos acolo? — Fiindcă au dat foc. — Aveți dovada că au dat foc? Lumea vedea că Impăratul dă totdeauna dreptate Romînilor și Romînii dese ori se folosiau de bunătatea aceasta a Împăratului chiar cînd nu primiau sfaturile date de dînsul. De exemplu n'a scos-o la capăt cu un țăran care voia să se dea drumul băiatului lui de la miliție. Împăratul i-a arătat că la miliție este foarte bine, că fiul poate să ajungă ofițer, și aceasta înseamnă domn mare, dar țeranul, întrebat dacă mai are copii, imediat i-a pus la cale pe fiecare: cutare preot, cutare în alt rost, așa că nu are cu cine să se ajute la cîmp: „băiatul tot să mi-l dai înapoi".

Acesta era felul cum vorbia Împăratul Iosif. Și aceasta a permis o stare de spirit în Ardeal, sprijinită pe faptul că Împăratul nu sufere pe nobili, că nu se încrede în funcționari, că are milă de oameni și simț pentru poporul românesc. Și, de fapt, iată ce scria el însuși:

„Țara (Ardealul) este fără îndoială frumoasă și bună, numai îi trebuie ajutor; paliativele sînt de sigur neîndestulătoare, dat fiindcă sînt și suflete așa de conrupte. Este aici atîta neîncredere, bănuială, spirit de intrigă, care domină cu desăvîrșire; nobilimea ungurească nu se îngrijește de nimic mai mult pe lume decît de veniturile ei și de ceia ce poate să-i îngusteze dreptul. Ce-i pasă de ce este drept sau de ce este nedrept! Merge atît de departe cît se poate întinde, și prin urmare suge pe supușii ei și vrea să dispuie de dînșii după plac; de aceia ar face orice alta decît să-și recunoască o scădere; acest lucru este mai ales pentru Unguri un obiect de groază. Iobagul este un sclav al Domnului său: el nu are vre-o resursă, el trebuie să servească după plac, mult sau puțin, unde și cum vrea stăpînul său. Această țară, și îmi fac o conștiință de aceasta, trebuie să fie cercetată și să i se dea o regulamentare". Iar, mai departe, vorbește despre Romîni: „Acești săraci supuși Romîni cari sînt fără îndoială cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Ardealului, aceștia sînt maltratați de fiecare, ori dacă este Ungur ori dacă este Sas, fiind copleșiți de toate nedreptățile, așa încît într'adevăr soarta lor, cînd se uită cineva bine, este vrednică de toată mila, și este de mirare că totuși așa de mulți dintre oamenii aceștia există acolo și n'au fugit (din Ardeal) cu toții. Nu mă mir că pămînturile lor sînt lucrate prost, dar cum

BIBLIOTECA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

poate să fie altfel, când omul de pe o zi pe alta nu este sigur de stăpânire și când în fiecare zi și în fiecare ceas el poate să fie la munca stăpânului său? Nu este de mirare că în astfel de împrejurări el se grăbește să facă doar ce poate pe acest ogor al lui rău lucrat. Națiunea este, de altminteri, cu adevărat isteață, și nestatornicia ei vine de sigur numai din nenorocirea pe care o sufere. Că ea se ocupă mai mult de cultura vitelor, aceasta se explică prin singura perspectivă de libertate pe care o are de a fugi mai răpede. Părăsește cineva mai curând turma decât ogorul pe care l-a lucrat".

Acestea sânt părerile pe cari părintele Lupaș le-a culese din lucrarea inedită a d-lui. Const. Sasu. Mărturia lui Iosif al II-lea întrece orice.

Iosif al II-lea publicase decretele prin care scutia de sarcina iobăgiei pe țeranii din Boemia, Moravia, Silesia; măsura a fost luată și pentru Romînii din Ardeal, dar n'a fost executată; după mișcarea lui Horea a fost decretată din nou. El nu voia să fie iobagi pe pămînturile sale, cum nu voia să fie privilegiați cari abusează de privilegiile lor.

La Curte primia pe oricine personal: țeranii veniau la dânsul ca la Domnii noștri cei vechi, ca la Ștefan-cel-Mare și Matei Basarab. Îi primia pe toți și stătea de vorbă cu dînșii, știind ceva din limba aproape a tuturor popoarelor din monarhie. Și Horea a fost de trei ori la Împăratul, încît de acolo a ieșit legenda, cu desăvîrșire nesprijinită pe fapte, că Iosif a aflat de la el ce sufăr iobagii de la stăpînii unguri. Dar, în ce privește pe Horia, el nu se putea plînge de *aceasta*, căci el și ai lui erau din părțile Bradului, Crișciorului, Abrudului, Câmpenilor, etc., până la Ofenbaia și, în jos, până către Sibiiu, iar în Vest până în părțile Aradului, chiar Banatului, în Nord-Vest până către Crasna și Solnoc, unde nu erau iobagi, iar cei considerați ca iobagi se găsiau într'o situație deosebită. Și Împăratul, cu gîndul la o revoluție, ar fi spus: „tut ihr das", „faceți-o!". Foarte sigur că Împăratul n'a zis așa ceva și nici Horia nu înțelegea așa de mult nemțește, încît să fi priceput ce spune Împăratul în limba germană. Dacă i-ar fi spus ceva, fără îndoială că ar fi fost în limba românească, pe care Iosif am văzut că o întrebuința. Dar, în timpul mișcării, Horea presinta o cruce de argint aurită și o diplomă pe care spunea că i-a dat-o Împăratul. Se presupune

că diploma aceasta nu era altceva decât o copie după aceia pentru biserica românească din Viena şi nu avea nimic a face cu ce pretindea Horea că ar spune înlăuntru: că Romînilor trebuie să li se dea arme şi că ei au dreptul să curăţe Ardealul de Unguri. Acesta era felul simplist cum înţelegea el lucrurile.

Cînd Împăratul a fost întrebat cu privire la aceasta, după un raport prusian, el ar fi spus: „este un om interesant: să mi-l aducă din nou la Viena să vorbesc cu dânsul". Dar este sigur că Iosif, în corespondenţa lui cu fratele Leopold, viitorul Împărat, atunci Mare Duce de Toscana, a scris: „acest *coquin* pretinde că are un document de la mine; nu i-am dat niciodată aşa ceva".

Şi este tot aşa de sigur că Horea avea un fel de misiune din partea alor lui, că era considerat ca un „ambasador permanent" şi, ajutîndu-se de vre-un fel de conţopist de origine străină, care îi făcea în latineşte petiţiile, fiind jălbarul Romînilor din aceste părţi, el *a văzut* pe Împărat, care l-a primit bine. S'a întors plin de speranţă, înţelegînd ce a putut să înţeleagă.

Bănuiesc că el era sincer; cine i-a dat documentul i-a spus că de fapt înăuntru este aşa ceva. Cînd l-au prins, toate hîrtiile pe care le avea le-a aruncat în foc, dar să nu ni închipuim că ar fi fost mare lucru în hîrtiile acestea.

Pe dînsul nu l-a susţinut nici intelectualitatea românească de acolo, care niciodată n'a spus un cuvînt despre mişcarea lui, de şi era strălucita şcoală de istorici şi filologi. Nu l-a sprijinit nici Biserica, adecă ambii şefi religioşi: cel ortodox, Sîrbul Ghedeon Nichitici cu protopopul Ioan Popovici, care era mai mult în războiu cu episcopul şi căuta să-i facă încurcături, decît să se gîndească la mişcarea ţerănească, şi cel unit. Nu avea corespondenţă bietul om cu nimeni. Sincer, într'o absolută sinceritate ţerănească, el n'a fost oprit de nimeni de la păcatele care erau mai mult ale celor cari-l îndemnau la darea de foc, la brutalisarea Unguroiacelor, cărora li se luau cizmele ca să umble desculţe ori le măritau cu ţărani, şi mulţi oameni au fost omoriţi, dar şi mai mulţi ţerani pe urmă.

Dar, dacă Iosif al II-lea nu i-a dat lui Horea niciodată o misiune, trebuie să credem oare că el a fost furios de mişcarea Romînilor din Ardeal? Nu: el îşi zicea: nobilii nu înţeleg de cuvînt; eu li presint reforme, şi ei le refusă; atunci, de sigur, li trebuie alt sistem. Mai tîrziu însă, cînd s'a văzut că mişcarea se întinde

și în Ungaria, miliția Împăratului a trebuit să intervină. Au venit regimente de cavalerie împărătească, și s'au adus și tunuri. Dar nu s'a ajuns la nicio bătălie cu trupele împărătești. Căci pentru Horea, ca și pentru Mihai Viteazul, nu se bate cineva cu Împăratul. Împăratul este idealul secular, milenar al poporului românesc, oricare i-ar fi națiia; unde este steagul Împăratului, nu ridică nimeni steagul lui. Mihai Viteazul l-a ridicat, dar cu ce inimă? L-a ridicat și a pierdut bătălia de la Mirăslău, pentru că în față putea să fie „cînele de Basta", dar steagurile erau ale Împăratului. Și, tot așa cum Mihai Viteazul învins a luat drumul Vienei: ca să-i spună Împăratului dreptatea lui, Horea, prins, declară că nu are nimic de spus; ce are el, are cu Împăratul; să fie dus la Împăratul și să-i spună dreptatea poporului său.

Ciudată asămănare de la Voevodul unirii românești la căpetenia ieșită, fără niciun fel de ambiție, fără niciun fel de planuri personale, fără niciun fel de egoism, din mijlocul durerii adînci a iobagilor romîni din Ardeal!

De fapt, Horea a încheiat un armistițiu și a spus alor săi: „duceți-vă acasă; de acum cuvîntul îl are Împăratul". Și, în adevăr cuvîntul l-a și avut Împăratul, căci s'au luat o serie întreagă de măsuri pentru ridicarea poporului românesc, așa, pe temeiul acestei lupte, cum a fost ea, crudă, căci legăturile dintre popoare nu se fac totdeauna după codul politeței celei mai desăvîrșite.

Dar pot să dau încă o dovadă de ce sentimente aveau Habsburgii față de o astfel de mișcare. Printr'o împrejurare avem confirmarea tuturor presupunerilor privitoare la politica lui Iosif al II-lea față de Romîni. Cînd a murit el, profund desgustat, spunînd că a căutat în toată viața lui numai dreptatea, că n'a fost înțeles și moare ca învins, fratele lui din Florența, Leopold, înlocuindu-l, la sfîrșitul domniei acestui Leopold, un Italian, Greppi, din Milan, care era foarte bine privit la Viena, avînd legăturile cele mai strînse cu miniștrii de acolo, mărturisește că Împăratul acesta îndemnase pe țeranii din Ungaria să se ridice împotriva nobililor, deci să se reia revoluția lui Horea. Nu numai atîta, ci și proclamațiile lui erau tipărite, într'o tipografie secretă. Dar el s'a îmbolnăvit subit; a murit peste cîteva săptămîni. Împăratul cel nou, Francisc, care avea alte idei, a adus suprimarea acestei proclamații și înlăturarea ministrului care o iscodise.

Să ne mai gîndim încă la un lucru pentru a înțelege politica Habsburgilor: ceva mai departe decît jumătatea secolului al

XIX-lea, prin anii 1860, a fost în Galiția o formidabilă revoluție țerănească: țeranii ruteni s'au ridicat împotriva nobililor poloni. Și nu este cea mai mică îndoială că această mișcare a fost pusă la cale, pentru a lovi în Poloni, de guvernul imperial.

Așa încît Iosif al II-lea, la 1784, apoi fratele său după cîțiva ani, iar, după trecere de un veac, guvernul imperial, care voia să scape de opositia marilor proprietari poloni, — aceasta înseamnă aceiași politică. Din punct de vedere moral, este liber oricine să judece cum vrea, dar, din punctul de vedere al eficacității politice, nu se poate spune că ea nu oferia anumite avantagii esențiale Împăratului care voia să ieie focul cu mîna altuia.

Și, acum, de ce a fost așa de ușor să se ridice Horea și tovarășii lui? Situația Romînilor din Munții Apuseni era deosebită de situația altora. Pănă la 1715, ei fuseseră iobagi, cu toate pagubele și cu toate jignirile pe care putea să le aducă iobăgia, mai ales această iobăgie degenerată de la începutul secolului al XVIII-lea. La 1715 însă, ei au trecut supt o nouă regulamentație. Împăratul a organisat pe țeranii aceștia din părțile Bradului și Abrudului, cari erau muncitori la mine; i-a organisat în așa fel, încît nu mai erau supt nobili, ci, de data aceasta, supt organele administrative imperiale. O bucată de vreme, ei au fost mulțămiți. Însă niciodată nu se ridică omul mai mînios decît atunci cînd a avut răgaz cîțiva ani și de la acest răgaz ajunge din nou la o situație rea.

La un moment dat, s'au trecut minele acestea la niște arendași, cari erau Armeni, de aceia cari veniseră din Moldova la Ibașfalău și Gherla, capitaliști, oameni cari se gîndiau, înainte de toate, la cîștigul lor. Și, atunci ei au scăzut situația Romînilor de acolo, i-au împiedecat să-și aibă circiumile; anumite avantagii la păduri au fost desființate. O situație asămănătoare cu aceia din Moldova pe vremea marelui arendaș evreu Mochi Fișer. Cum s'au ridicat țeranii din Moldova împotriva lui Mochi Fișer, așa s'au ridicat țeranii de la 1784 în Ardeal. Pe lîngă aceasta, Armenii întrebuințau tot felul de mijloace de o sălbătăcie deosebită: într'un rînd, la un tîrg, oamenii lor au venit cu bețele în mijlocul țeranilor.

Așa încît, cînd s'a văzut că Horea se întoarce fără resultat de la Viena, și numai cu diploma aceia, ni putem închipui că oamenii erau gata să se ridice.

Mai era și altceva. Romînii din Vestul Ardealului sînt ca Romînii de oriunde: dacă sînt deprinși cu un lucru, îl rabdă, dar, dacă se schimbă cel mai mic element din lucrul cu care sînt obișnuiți, protestă. Așa s'a întîmplat cînd s'au ridicat Romînii din Pind cu Petru, Asan și Ioniță; ei aveau un statut, și acesta a fost încălcat; li s'a cerut mai mult, dar nu pentru aceasta, ci *fiindcă nu era drept*, s'au ridicat ei și au făcut din șeful lor natural un Împărat contra Împăratului. De altminteri, și în mișcarea lui Horea începuse să se vadă așa ceva: „bine, bine, cu Împăratul; dar, dacă Împăratul nu face dreptate, facem *alt* Împărat". Că și-ar fi zis Horea: „rege al Dacilor", *rex Daciae*, acestea sînt închipuiri. Insă, pe vremea aceia, învățații unguri răspîndiseră ideia vechii Dacii, și Iosif al II-lea, căutînd să cucerească Muntenia și Moldova, voia să creeze pentru dînsul un fel de Dacie nouă: ideia aceasta a Daciei a continuat o mulțime de vreme și în secolul al XIX-lea.

Prin urmare, țeranii aceștia s'au ridicat pentru că statutul lor era călcat, pentru că ei se simțiau în margenile dreptății: ceilalți deveniseră nedrepți și nedreptatea aceasta ei n'o tolerau. Nu tolerau nici nedreptatea, și nici insultele. Același lucru care s'a întîmplat cu Romînii din Pind, căci, atunci cînd Petru s'a dus să se plîngă unui funcționar imperial, acesta l-a pălmuit și, pentru o palmă, Romînul face revoluție, pe cînd sînt și nații care cer despăgubiri, sau întind și celălalt obraz.

Arendările acestea din Munții Apuseni, cu agenții Armenilor cari au trecut călări prin mulțime și au lovit în dreapta și în stînga, au fost fără îndoială motiv pentru această răscoală. Dar să ne gîndim și la alt motiv.

Împăratul Iosif al II-lea voia să aibă o armată nouă. El pregătia războiul contra Turcilor, și vroia să împartă Imperiul Otoman cu Ecaterina a II-a. Îi trebuia o altă armată. Și, atunci, el a dat zvon între Romîni că oricine vine să se presinte la recrutare este primit ca soldat împărătesc; prin urmare iobăgia i s'a și desființat. Și atunci o mulțime mare de Romîni a venit să se înscrie. Toți Romînii aceștia pe cari nu-i suferiau Sașii și pe cari domnii unguri îi întrebuințau la sarcinile cele mai grele, toți erau bucuroși că se deschide o poartă spre libertate.

Dar între celelalte nații din Ardeal hotărîrea aceasta a Împăratului a stîrnit o adevărată panică. Sașii din părțile Bistriței, la un moment, văzînd că se face dreptate Romînilor, — cînd s'au înte-

meiat grănicerii de la Năsăud, pe lîngă cei din Banat și cei din părțile Sibiiului, cari și ei au avut un rol așa de mare în desvoltarea poporului românesc —, Sașii aceștia s'au supărat așa de tare pe Împărat, încît au spus: dacă este așa, noi sîntem Germani și mergem deci cu Frederic-cel-Mare, regele Prusiei, contra lui Iosif al II-lea, care sprijină pe Romîni.

S'a văzut deci că pleacă Romînii din toate părțile și rămîn domnii fără iobagii lor. Atunci s'au făcut intervenții și s'a dat ordin a nu mai primi pe Romîni la oaste și, dacă se poate, chiar pe cei înscriși să-i trimeată înapoi. Și Romînii, cari ridicaseră steagurile roșii ale libertății în tot Ardealul, și-au zis că, dacă este vorba așa și nu-i primește von Preiss, se duc la Horea și la tovarășii lui, cari spun că în diploma lor stă scris că la Alba-Iulia sînt arme pentru ei.

Mișcarea a pornit de la această dorință de a merge să-și capete armele, la care credeau că au dreptul, în depositele din cetatea împărătească. Dar mulțimile pot fi pornite pentru un scop, însă ele luptă pentru durerile și speranțele lor, și de aceia toți revoluționarii de teorie trebuie să se gîndească foarte bine cu ce foc umblă.

Și atunci să nu credeți că a existat un plan de luptă al lui Horea; nici măcar nu s'a întîlnit el cu ceilalți doi conducători pentru a-l fixa, ci fiecare a făcut pe capul lui. Se formau grupe ca în timpul răscoalelor țerănești de la noi, și se proceda întocmai cum au procedat țeranii francesi de la 1789, cînd au ars archivele și au dat foc castelelor. Așa cum au făcut ai noștri la 1907, cînd au mers și la cei buni și la cei răi, au răvășit cărțile, au tăiat trăsurile, au omorît caii și au împărțit tot ce au găsit înlăuntru, iar, pe urmă, au stat ei singuri mirați înaintea lucrului pe care-l făcuseră.

Toate comunele Ardealului s'au umplut de ceia ce se numia de ceilalți „haramiile", ca în epopeia populară a lui Mihu Copilul, „voinicul". „haramiul".

Veniau, stăteau de vorbă cu funcționarii; dacă se înțelegeau, era bine, dacă nu, omorau. Unii îi numiau „cosași". Nimenea nu li putea da de urmă și nici nu putea să vadă încotro se duc. Deodată li răsăria în minte că în cutare loc este un castel, și atunci făceau ce fac totdeauna astfel de membri ai unei jacquerii țerănești. Au mers și la toate tîrgurile din regiunea asupra căreia s'a întins mișcarea.

E partea țerănească, populară, care se întîlnește în orice mișcare de acest fel.

Dar, pe lîngă aceasta, era și o *parte românească,* dar partea aceasta românească n'a putut să capete niciun fel de rostire teoretică. Noi trebuie să umblăm prin haosul de știri contrazicătoare, prin declarațiile acestea în care omul spune o parte și ascunde altă parte, trebuie să trecem prin speranța aceasta naivă, că este undeva un Împărat care totuși va face dreptate, ca să înțelegem sensul acesta românesc. De aici a venit că nu numai domnii unguri din Apusul Ardealului, dar și Secuii s'au temut, la ei acasă, de o mișcare românească. Și ei credeau că s'ar putea produce acest lucru, ca Rominii, de o parte și de alta a muntelui, să cadă asupra celeilalte lumi din Secuime. Ici și colo s'ar fi auzit aceasta din graiul de obiceiu al țăranilor: că nu mai trebuiesc Unguri în Ardeal; *noi romînim Ardealul, îl facem românesc,* — prin metodele lor, prin aceste metode crunte.

De sigur că titlul de rege al Daciei nu ar fi îndrăznit niciodată Horea să și-l ieа. Dar, de la sine, amintirea Daciei răsăria din fundul mormîntului regelui eroic de odinioară și din locurile depărtate unde s'a amestecat pămîntul cu cenușa lui Traian. Acesta era un lucru care stătea în necesitatea lucrurilor, cum era și ceva care nu putea să moară niciodată în mintea oamenilor. Și, atunci, ori cu o armată și cu un Domn, ori cu niște bieți țerani, cari nu știau pe ce lume sînt, lucrul acesta trebuia să fie cerut și apărat.

În felul acesta este o legătură între Mihai Viteazul, al cărui nume poate nu-l auziseră niciodată niciuna dintre aceste căpetenii ale răsculaților țărani, este o legătură, zic, între Domnul al cărui gînd înalt nu făcea parte din psihologia lor săracă, și între căpeteniile mișcării de la 1784.

Și ceia ce nu se poate face prin atașați de presă, prin articole plătite, prin călătorii în străinătate și conferințe, lucrul acesta s'a înscris în mintea tuturora prin mișcarea, lupta și patima lui Horea. Fiindcă un popor subjugat de un altul se înscrie în viața omenirii prin trei mijloace: unul aparține epocilor de înaltă desvoltare, și este creația culturală, dar sînt și alte două mijloace care stau la îndemîna oricui: cînd este un Stat, războiul, cînd nu este un Stat, revoluția.

VERIFICAT
1987